

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

DISERTAČNÍ PRÁCE - TEZE

Transcendování a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti

Noemi Bravená

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Zdeněk Helus, DrSc.
Studijní program: Pedagogika
Studijní obor: Pedagogika

2015

OBSAH DIZERTACE

Dizertace na téma „*Transcendování a jeho význam pro socializaci a formování dítěte jako osobnosti*“ je mezioborovou diskuzí oborů pedagogiky, psychologie, filozofie výchovy a náboženské pedagogiky. V tomto ohledu je problematikou novou celosvětově.

Hlavním cílem dizertace je uvést pojem transcendování (součást osobnosti dítěte přesahující každodennost i s ní podstatně související) do pedagogické diskuze. Obsahová náplň tohoto pojmu je odvozena od českého slova přesah a latinského slova transcendence, proto jsou použity jako významové paralely. Text se opírá o více teoretických hledisek, tj. je představen širší kontext latinského a českého myšlenkového pozadí pojmu transcendování. Společnou charakteristikou všem reflektovaným pojmům z různých oborů je „nezabývání se sebou samým“. Tím není míněno popření subjektu, ale skutečný neegocentrismus, který začíná jako ohled na sebe sama a pravé poznání vlastního Já. Pouze hluboce reflektující Já je schopno poznávat Ty a činit vše proto, aby se zabývalo i tím, co odkazuje k přesahujícím skutečnostem člověka, tj. i k celku světa.

Teoretická část dizertace začíná zdůvodněním aktuálnosti problematiky (1. kap.), dále následuje 12 dalších kapitol rozdělených do tří významových celků. Jedná se o části s těmito názvy: I Pojmová analýza, II Osobnost a přesah, III Péče o přesah. Celkem práce obsahuje 6 příloh, dva příběhy i s obrázky byly vzhledem k přehlednosti zařazeny přímo do textu dizertace. Po formální stránce je práce zpracována v souladu s požadavky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Nadpis pojmová analýza (I) nemá čtenáře odradit, ale pozvat jej na cestu napříč různými obory, které se s myšlenkou transcendování, tj. s pojmy přesah a transcendence vyrovnávají. Práce se zamýšlí nad tím, jak lze pojem uchopit po stránce lingvisticko-hermeneutické (2. kap.) a kde můžeme najít spojitost se starověkým, středověkým i novověkým myšlením (3. kap). Dále je reflektován pojem transcendence v některých psychologických problematikách (4. kap.) a ve vybraných tématech současné náboženské pedagogiky (5. kap.). Závěr první části tvoří 6. kapitola, které jde o krátké shrnutí pojmů transcendence, přesah a transcendování ve formě slovníkového hesla.

Druhá část dizertace (II) se zamýšlí nad otázkou, jak vypadá transcendující osobnost a ptá se zda a jakým způsobem je tento cíl dosažitelný (7. kap). Myšlenkově tato část pokračuje reflexí vychovatele jako vzoru v přesahu, který jako uvědomělé Já zaujímá vztah k žákovi, v kterém rozpoznává Ty (8. kap.). Je položen důraz na vývojové mezníky pro transcendování

v období od kojeneckého věku do puberty, jsou reflektovány schopnosti dítěte k rozvoji přesahu, bránící faktory i význam transcendování pro psychické a fyzické zdraví (9. kap.).

Třetí část teorie (III) se zamýšlí nad tím, co znamená péče o přesah pro edukační realitu. Transcendentní rozměr je obsažen v přístupu k člověku jako celku (k tělesnosti, psychice i duchovnu, 10. kap). Do péče je zahrnut stejnou měrou nejen vychovatel (11. kap.) a dítě (12. kap.), ale i učivo (13. kap.) To transcendentní se ukazuje v překonávání distance vůči Já (tj. tělesnosti, psychice i duchovnu), Ty, výchově i vůči celku světa. Naučitelnost lze uchopit jako cíl vzdělávání ve formě kompetence k vyššímu myšlení.

Empirická část dizertace je rozdělena do jedenácti kapitol. Nejdříve je představen výběr témat z teoretické části (14. kap.), popsána metoda skupinového rozhovoru a návaznost tématu na současný výzkum (15. kap.). Dále jsou shrnuta předvýzkumná šetření, která zpřesňovala odpovědi na otázky: na co se ptát a jak se ptát dětí a pomohla tak dojít k metodologii utvořené na míru transcendování dětí (16. kap.). Design výzkumu seznamuje s respondenty a s obsahovou stránkou výzkumného nástroje (17. kap.). Z důvodu přehlednosti kapitolu doplňují přílohy dvou smyšlených příběhu: Pohádka o Araxanovi a Honzův sen, které byly sestaveny pro účely výzkumu a staly se tak podkladem skupinového rozhovoru (17.3.1, 17.3.2). Dále je představen postup při analýze a sběru dat (18. kap.). Vyhodnocení kvalitativního šetření pojednává transcendování z perspektivy některých zjištění: hermeneutických, socializačních, emocionálně-postojových a dětskou osobnost posilujících (19. – 22. kap). Závěr empirické části tvoří shrnutí jevů, které mohou odkazovat na transcendentní rozměr dětské osobnosti (23. kap.), a shrnující podněty pro pedagogy (24. kap.). Závěr celé dizertace podává shrnující odpovědi na otázky položené v kapitole 1.

VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Jak teoreticky definovat pojem transcendování (přesah, transcendenci), co znamená pro osobnost člověka a jak jej lze definovat u dětí s ohledem na jejich vývoj, socializaci i edukaci?

Jsou děti schopné přiměřeně věku transcendování, jak přistupují ke konkrétním operacionalizacím a jaké další souvislosti s přesahem ve svém životě popisují?

CÍLE

Hlavním cílem dizertace je představit a kriticky pojednat nové myšlenkové paradigma opírající se o pojmy transcendování, transcendence a přesah a definovat jej s ohledem na dítě, jeho osobnost a socializaci. Z tohoto důvodu má dizertační práce dvě části s odlišnou metodologií.

Teoretická část má dílčí cíl představit nový pojem v širším odborném kontextu, zhodnotit jeho význam pro osobnost člověka, vychovatele i dítěte. Dosažením tohoto cíle bude uveden nový mnohovýznamový pojem do pedagogiky, a tedy i otevřen prostor pro následnou odbornou diskuzi. Teoretická část se opírá o analýzy primární i sekundární literatury, které jsou zpracovány synteticky. Je-li pracováno s dedukcí, je tak explicitně uvedeno na začátku kapitoly.

Empirická část má dílčí cíl doložit na konkrétních operacionalizacích pojmu transcendence (přesah) skutečnost, že jsou děti transcendování schopné přiměřeně věku a schopnostem. Opírá se o výzkumný nástroj „připravený na míru“, jehož hlavní náplní je skupinový rozhovor nad smyšlenými příběhy. Dosažením tohoto cíle budou rozpoznány některé prvky typicky hermeneutické, socializačně-formační, emocionálně-prožitkové a dětskou osobnost posilující. Při vyhodnocení se opírám o analýzu a vzájemnou komparaci dětských uvažování o přesahových tématech, jakož i o pozorování dětí při rozhovorech. V závěru je použit induktivní přístup, na základě kterého sumarizuji jevy, které mohou odkazovat na transcendentní rozměr dítěte a definuji konkrétní doporučení pro vychovatele.

ZÁVĚRY TEORETICKÉ ČÁSTI

I. DEFINICE

Transcedence (přesah)

(psych.) 1. vyšší potřeba člověka, podstata lidské existence, smysl života, hodnota, prožitek, kvalita osobnosti, spiritualita aj.; 2. lze určit zacílení lidské transcendentní aktivity: vertikálně a horizontálně (viz transcendování);

(fil.) 1. mimo zkušenost stojící, 2. opak imanence, 3. překročení určitých věcí, dějů, situací, světa; 4. tvořivé sebepřekračování člověka; 5. t. jako podstata bytí člověka (fen. t. vědomí, existenciální pohyb pravdy);

(náb.) 1. vně člověka stojící nadsmyslová realita (Bůh), které se člověk účastní vírou; 2. tento pojem se běžně nepoužívá pro lidskou aktivitu (na rozdíl od konverze, transcendování, sebepřesahu, sebetranscendence); 3. pochopení t. dítětem bývá do 12. roku zpochybnováno, praxe zkušenost těchto dětí dokládá; 4. edukace rozvíjí přemýšlení o zjevení jako teologii pro děti, s dětmi a teologii prezentovanou dětmi; 5. cílem edukace je rozvoj teologické kompetence, která je na rozdíl od duchovní kompetence, naučitelná.

(ped.) 1. přesah – označení schopnosti člověka uskutečňovat přesahovou aktivitu nebo si ji umět uvědomit jako lidskou podstatu; 2. t. jako součást paideie, techné, educatio; 3. překonává novověkou distanci uvnitř vztahů, vědy o výchově i jedince; 4. homo educandus je homo transcendens; 5. obsahuje složku nenaučitelnou i naučitelnou.

Transcendování (přesahování)

1. též přesah nebo přesahová myšlenková, konativní nebo afektivní aktivita člověka, která jde za určitou hranici (vnější, osobní, duchovní) doprovázená vnitřními prožitky;

2. horizontální směr t: přesah Já směrem k dobru a blahu druhého (spolučlověka, skupiny, tvora, přírody, státu); prakticky je to čin lásky, moudrosti, tvorba díla, boj za ideály, naplnění smyslu života, pomoc druhému při sebeaktualizaci; obsahuje vnitřní kladnou a vědomou intenci člověka, svobodnou vůli a radost konat, sounáležitost s něčím vyšším;

3. vertikální směr t: přesah Já směrem k jsoucnu, bohu, nejvyššímu smyslu světa, tj. i vlastního života, sjednocení s univerzem; prakticky je to prožitek nejvyšší formy sounáležitosti, jistoty, důvěry, naděje, víry, odevzdanosti, vhledu; je doprovázen i vnitřní změnou člověka a jeho aktivitou navenek;

4. oba směry t.: jsou vzájemně propojeny a rozvíjením jednoho lze ovlivňovat druhý;

5. pozitivní a negativní t. přesahová aktivita za vnější, osobní i duchovní hranice se záměrem upřednostnění sebe nebo poškození sebe i druhého. Negativním přesahem není dobře míněný přesah, který se prakticky nepodařil, tzn. vždy rozhoduje propojení vnitřní intence člověka a aktivity jednotlivce;

6. viditelné a neviditelné: viditelné t. vymykající se každodennímu jednání (hrdinský čin, boj za ideály aj.), neviditelné t. jednání bez nestandardní viditelné aktivity, které však obsahuje změněné vnitřní prožívání jednotlivce (vědomí účasti na něčem vyšším) oprostěné od egocentrismu;

7. Předchází mu nebo jej doprovází vyšší reflexe, prozření, metanoia, hraniční prožitek, konverze, etické jednání.

II. OSOBNOST A PŘESAHA

Ideální homo transcendens jakožto plně rozvinutá osobnost neexistuje, má však svůj počátek v **transcendentním narození** (obratu, metanoie, konverzi, intenzifikaci víry apod.). Pro transcendentní charakteristiku osobnosti je příznačné, že je závislá i nezávislá na procesu zrání, věku, inteligenci i představách o kvalitním přesahu. Existují antropologické typologie popisující pozitivní přesah člověka (Coan, Helus) a přesažný aspekt dítěte (Jung) Negativní typologie existuje především v lidových představách a není předmětem reflexe této dizertace.

Transcendentní složka osobnosti **vychovatele** souvisí s jeho vztahem k Já a k Ty. Já lze vymezit přítomností, minulými prožitky, obecnými výrazy nebo popisy. Transcendentní povaha Já vybízí k poznání druhého ve vztahu. Tím zároveň poznává pedagog sebe, tj. překračuje svou stávající představu o sobě (smysluplně využívá čas, poznává fragmentárnost poznání, uvědomuje si sebe sama, své předporozumění, usiluje o vědění i porozumění bytí a

bojuje se svými komplexy). Základem pro přesah vychovatele je moudrost, která se projevuje ve vztahu k dětem, pedagogům, učebnímu procesu i k pochopení světa.

V souvislosti s **osobností dítěte** jsem se zaměřila na konstituování personalisticko-socializačního schématu Já-vztah-Ty ve vztahu k přesahu od kojence až po pubescenta. Děti jsou na rozdíl od dospělých disponovány skutečnostmi, které mohou být více zhodnoceny v edukaci (koncentrace na přítomný prožitek, specifická erudovanost, cit pro tajemné a cenné, dětská fantazie, představivost nadsmyslového, intenzivní sledování jedné myšlenky a schopnost utěšovat dospělé). Byly též reflektovány některé faktory bránící osobnostnímu rozvoji dítěte v přesahu, i skutečnosti, které prakticky opodstatňují rozvoj transcendentní složky osobnosti. Jedná se o vliv na fyzické i duševní zdraví, o prevenci ve smyslu zvyšování odolnosti dítěte i jeho začleňování do společnosti (rozvíjení vlastního já, pochopení pro druhé, formování smyslu života, mezikulturní učení, etické, estetické, spirituální a ekologické cítění).

III. PÉČE O PŘESAH

Péče o přesah ve výchově je péčí o všechny zúčastněné – o vychovatele, žáka i o učivo.

Péče o přesah je péčí o celek a k celku, tj. o tělesnost, psychično i duchovno člověka. Znamená zejména vedení k vyššímu porozumění všech těchto složek a jejich zapojení v transcendování člověka, tj. i v jeho provázanosti s celkem světa. Souvisí se sdílením zkušeností a názorovou výměnou informací. Péče o přesah vždy odkazuje na jedinečnost osobnosti, pozitivní hodnoty, hodnotu prožitku, vděčnost, naději a víru člověka.

Péče o přesah vychovatele znamená vedení k nazření transcendentního rozměru skutečností, s kterými se vychovatel běžně setkává (tělesnost, sebeúcta, sebevědomí, sebedůvěra, role vychovatele, smysl života apod.). Péče o přesah je péčí celostní. O tělesnou, duševní i duchovní stránku člověka pečují sportovní trenéři, učitelé kontaktní i nekontaktních sportů, učitelé tance, fyzioterapeuti, obezitologové, dietní poradci, psychologové, psychoterapeuti, pedagogové, filozofové, religionisti i teologové.

Péče o transcendování dítěte probíhá na rovině fyzické, psychické i duchovní. Škola má být místem komplexní péče ve všech těchto složkách a u všech svých účastníků edukace.

Dítě má vnímat školu jako druhou šanci, kde je pro něj otevřen trh možností a prostor zažívat jiné skutečnosti než v rodině. Pečovat o přesah dítěte znamená rozvíjet jeho kompetenci k transcendentnímu, kterou vzhledem k praktické uchopitelnosti nazývám **kompetencí k vyššímu myšlení**. Pro její rozvíjení je zásadní jednak součinnost se všemi ostatními kompetencemi, jednak využívání filozofických rozhovorů, používání symboliky, objevování vyššího smyslu mýtu a pohádek, vedení k vyjadřování transcendentních obsahů za pomoci tvořivé činnosti dítěte (např. umění, verbální artikulace mýtu).

Péče o učivo začíná porozuměním důvodů péče o transcendentní rozměr. Pro něj je vytvořen prostor i v současných kurikulárních dokumentech (otevřenost a komplexnost). RVP PV je přesahu více nakloněno než RVP ZV (větší celistvost a propojení vzdělávacích oblastí, rovnoměrnější zastoupení všech složek člověka (tělesnost, psychično, duchovno, možnost širší interpretační základny pojmu svět apod.) Péče o učivo může být kroskurikulární nebo zaměřena na vznik nové výukové oblasti. Rizika českého kurikula souvisejí především s nerovnoměrným doceněním transcendentního rozměru u všech složek člověka (fyzično, psychično, duchovno). Překlenutí rizik může začít znovuobjevením transcendentní dimenze Komenského vzdělávacího systému jako přípravy na život i na konečnost člověka, která počítá se stálou bilancí života i s možnou změnou.

ZÁVĚRY EMPIRICKÉ ČÁSTI

VÝZKUNÝ DESIGN

Výzkum přesahu dětí je koncipován kvalitativně a má explorační charakter. Metoda skupinového rozhovoru má některé styčné plochy s metodou ohniskové skupiny (důraz na sociální interakce, na téma i na jeho širší vymezení, nedodržení formy otázka-odpověď). Design rozhovoru obsahuje příběh, doprovodnou kresbu a otázky, které jsou pokládány dětem vždy po významových celcích (po každém ze 13ti témat přesahu). Limity této metody jsou spojeny s časovou dotací, se schopností vedení rozhovoru, s dětskými obavami i se samotnou skupinou. Přesah je v současné literatuře zkoumán empiricky parciálně ve smyslu porozumění konkrétnímu tématu, porozumění specifické oblasti z pozice psychologie náboženství a spirituality nebo z perspektivy metody rozvíjející přesah. Zde prezentovaný výzkum zkoumá přesah (transcendenci) jako vícevýznamový fenomén artikulovaný jednotlivcem uvnitř konkrétní skupiny.

Celkově se výzkumu účastnilo ze šesti škol 18 skupin dětí. Ve výzkumu byla použita metodologie připravená pro účely tohoto výzkumu, jejíž hlavním nástrojem je příběh jako prostředník mezi fikcí a realitou dítěte. **Pohádka o Araxanovi** byla napsána pro předškolní a mladší školní děti do 3. ročníku, příběh **Honzův sen pro děti** 4. – 5. ročníku. Oba vykazují homogenní vnitřní celky (kosmologie; antropologie; relace; vztah k budoucnosti a ke smyslu života), na základě nichž je možné srovnání výpovědí nezávisle na věku.

JAK PŘÍBĚHY VEDOU DÍTĚ K ODHALOVÁNÍ PŘESAHU?

Na základě popisu „**transcendentního**“ světa (jiná planeta / sen) necháme dítě promlouvat o reálném světě a vyprávět jej to, co prožilo, právě zažívá nebo co je spojeno s jeho prožitky v budoucnu. Příběh pracuje nejen s více „světy“, ale i s „časy“ a „bezčasovostí“ – tj. s pojmem „pre-existence“ a „post-existence“ člověka. **Směr metody není paradoxně cestou od reality dítěte k přesahu – jak tomu bylo v předvýzkumných šetřeních, ale od prezentovaného ideálně-symbolického přesahu k realitě dítěte, v které ono samo artikuluje, jestli tomu jako přesahu rozumí.** Příběh sám vede dítě k tomu, co je přesah (poskytuje v terminologii M. Zimmermannové meta-rovinu) a ptá se jej: „znáš to ze

svého vlastního života? “, „co to podle tvého porozumění znamená?“, „setkal ses s něčím podobným osobně“? Vidíš to také tak jako Araxan nebo Honza?

ANALÝZOVANÁ HLEDISKA

HERMENEUTICKÉ HLEDISKO

- Přesah jako mnohovýznamový fenomén (2. – 6. kap.) je hermeneuticky podmíněný. Ptám se, jak dítě interpretuje přesah ve smyslu obsahové náplně horizontální a vertikální. Lze vysledovat určité projevy dítěte, které hovoří pro nehodnověrnost (neautentičnost) výroku (podobně jako nesmyslné výroky o transcenci u M. Zimmermannové, kap. 5.5.2)? (19. kap.).
- **Technika analýzy:** Všíkala jsem si propojení lingvistické i interpretační práce dítěte s jednotlivými pojmy z vyprávěného příběhu a doprovodné kresby, jakož i v dětském kresebním nebo psaném vyjádření. Sledovala jsem, jak obecnějšímu přesahovému obsahu dítě rozumí ve své vlastní situaci. Pozorovala jsem obsahovou náplň přesahových celků (kosmologie, antropologie, relace a vztah k budoucnosti a ke smyslu života). Pokud vyšší činnost nebo smysl v dané operacionalizaci dítě vidí, zjišťovala jsem do jaké míry se ve vyjádření toto objeví formulačně a do jaké míry se projevuje typicky dětsky.
- **Závěr:** Výrok dítěte odkazuje k typu transcendování: autentickému (pozitivnímu, negativnímu) nebo neautentickému (požadovaný přesah, pozitivně-negativní (destruktivní) typ transcendování). Děti jsou ve vnímavosti přesahu rozvinuté různě. Přesah v kosmologii, antropologii, relacích, budoucnosti a smyslu života rozpoznávaly s větší či menší úspěšností. Nejvíce činilo dětem problém nahlédnout přesah v pojmech život a Já.

SOCIALIZACE DÍTĚTE

- Mezi významné faktory podporující a bránící osobnostnímu rozvoji dítěte v přesahu jsou vrstevníci (kap. 9.4.), proto se ptám, jakou roli hrají spolužáci a skupina při rozhovorech o přesahu? (20. kap.).

- **Technika analýzy:** Pozorovala jsem význam přesahu jako socializačního prvku ve skupině (pozitivní, negativní prvky), tj. jaký typ skupiny je pro rozvoj přesahu vhodný a jaké jsou reakce spolužáků (považují je za zbytečné, nereagují vůbec, přicházejí s vlastní zkušeností - tj. spolužákovi rozumějí, jmenují konkrétní spolužáky s typickým chováním aj.) a jestli je patrný vliv integrovaných žáků.
- **Závěr:** Přesahu jako socializačnímu prvku ve skupině napomáhá prožitek více typů skupin heterogenních i homogenních a soužití s intergovanými dětmi. Existují skupiny otevřené, polootevřené nebo spíše uzavřené pro přesah. Ideálním obdobím pro práci ve skupině je mateřská škola.

EMOCIONÁLNĚ-PROŽITKOVÉ HLEDISKO

- Přesah není pouze o znalostech, ale i o emocích a prožitcích (4. kap). Jsou děti schopné artikulovat své prožitky přesahu a hovoří o svých emocích? (21. kap.).
- **Technika analýzy:** Sledovala jsem, zda a jakým způsobem děti v souvislosti s prožitky přesahu artikulují emoce (šťěstí, zlost, strach, smutek, pocit viny, studu a hrlosti), příp. jaký význam jim přisuzují. Zaměřovala jsem se na každodenní i významné události v životě dítěte (svátky, narození sourozence, smrt blízké osoby, vyšší prožitky apod.).
- **Závěr:** Ve zkoumaném vzorku se objevil v souvislosti s přesahem jev emoční sounáležitosti. Děti reagovaly na kresebně ztvárněné matoucí emoce, verbalizovaly emoce při intenzivních prožitcích a tvořivé činnosti. Nevyslovenými emocemi byly strach, smutek, ale i pozitivní emoce k Já.

HLEDISKO DĚTSKOU OSOBNOST POSILUJÍCÍ

- Přesah může mít vliv na zvyšování odolnosti osobnosti, což nevyklučuje zdravotní důsledky (kap. 9.5). Popisují děti nějak tuto skutečnost? (23. kap.).
- **Technika analýzy:** Všimla jsem si, zda dítě dokáže propojit přesah a vlastní tíseň (tělesnou, duševní) a vidět v transcendování určité východisko ze své situace.

- **Závěr:** Děti verbalizovaly tyto prvky, které mohou mít vliv na zvýšení odolnosti jednotlivce: neviditelné přátele, specifické členy rodiny (domácí zvířata, Boha), rozhovor se sebou samým a víru v postexistenci.

ZÁVĚRY ANALÝZ: OSOBNOST DÍTĚTE A TRANSCENDO VÁNÍ

Vzhledem k tomu, že se v mém výzkumu nejednalo o individuální rozhovory s respondenty, nebylo záměrem doložit, že je každé dítě přesahuschopné, ale že je zde **potencialita dětí porozumět transcendování na konkrétních tématech**. Sami děti explicitně nebo implicitně zmínily některé jevy **nezabývání se sebou samým** (srov. porozumění pojmu přesah u Heluse v teoretické části dizertace), které v sobě nesou potenciál vertikálního i horizontálního přesahu a které lze vystihnout pojmem BÝT (srov. Delorsův pilíř „učit se být spolu s druhými“).

Jevy, které mohou odkazovat na transcendentní rozměr dětské osobnosti:

- **Být hrdinou** – znamená zastat se spolužáka, dokonce se místo něj i poprat, obětovat mu čas i peníze, zastat se dokonce i autority, pomoci dospělému stejně ochotně a intenzivně jako jinému dítěti.
- **Být superhrdinou** – není závislé na fyzickém hrdinství, ale ukazuje se v nazírání hlubšího významu vlastní činnosti nebo obyčejných skutečností.
- **Být pečovatelskou hrdinkou** – nazírání hodnoty v kontinuální a intenzivní pomoci druhým spolutvorům.
- **Být o neskutečném uvažující** – velká představivost a schopnost představit si nepředstavitelné, argumentovat a přicházet s nepřeborným množstvím podnětů.
- **Být fantastou** nebo snílkem – ponechat si své fantazie jako reálné představy, s kterými lze komunikovat.
- **Být mystikem** – vykazovat cit pro nadsmyslové problematiky a schopnost pojmenovat je za pomoci emocí.
- **Být polomudrcem** – zde je typický výrok dítěte: „asi jsem jednal moudře“. Většinou se jedná o nadstandardní pomoc spolužákovi nebo rodičům praktickou činností nebo radou.
- **Být nepochopeným trpítelem** – výrazné prosociální jednání, které je z nějakého důvodu extremizováno (např. strádání).

- **Být nepochopeným záškodníkem** – negativní jednání, ale artikulovaná touha po něčem velmi intenzivně pozitivním.
- **Být malým jásajícím „divičem“** – projevování úžasu a fascinace nad něčím mystickým, ale i nad něčím naprosto obyčejným. Nemusí být schopen přímé artikulace ani popisu skutečnosti, ale projevuje až jásavou radost.
- **Být vynálezcem** – zaujetí a touha přijít všemu „na kloub“, objevovat a tvořit je každodenním cílem, hledat nová řešení ve viditelných i neviditelných skutečnostech.
- **Být kreativním umělem** – zakomponovat do svého tvořivého projevu inovaci.

Obr. 11. Originální dílo: chlapec 1. ročníku obdržel papír A4 a odevzdal útržek velký 7 x 4 cm. To pro něj nejdůležitější na světě ztvárnil takto: jedná se o dvě postavy, přičemž levá postava (bez hlavy) „nakopává“ druhou za to, že krade (7 let).

ZÁVĚRY ANALÝZ PRO VYCHOVATELE

- **Transcendováním dítěte** je míněna zejména neegocentrická aktivita (kognitivní, konativní a afektivní). Je zacílena tematicky dvěma směry: horizontálním směrem od člověka převážně k viditelnému (tj. k lidem, státu, přírodě, věcem) a vertikálním směrem převážně k tomu neviditelnému (tj. k celku světa, k vyššímu smyslu, řádu, nadmyslovým skutečnostem). Transcendování dítěte lze též označit pojmem **přesahování**. Schopnost a charakteristika osobnosti, která se k němu váže, je **transcendence (přesah)**. Výchovným cílem, který má konkrétní uchopitelnost v edukační realitě je kompetence k vyššímu myšlení. Ta je rozvíjena především v dialogu a společné práci s dětmi. Jde ruku v ruce s posilováním schopnosti zamýšlejícího se myšlení, dětské intuice i s výměnou informací, emocí, postojů, prožitků a hodnot. Přesah je rozvíjen rozhovorem, navozeným klimatem třídy, vzorem pedagoga a trhem možností (aktivitami školy).

- **Každé dítě** ve třídě je přesahuschopné minimálně co do verbalizace. Přesah je závislý na kognitivním vývoji dítěte a pro každou věkovou skupinu má svá specifika: předškolní dítě v něčem samozřejmém dokáže nahlédnout jedinečnost a věřit, že je to skutečné – má schopnost přijmout nepřijatelné a neověřitelné jako možnou odpověď. Školák není závislý na viděné podobě, což jej lépe disponuje pro hypotetické i praktické rozvíjení obou typů přesahu. Vychovatel by měl tyto pozitivní schopnosti, které má každý věk specifické využít k rozvoji transcendování.
- Pedagog by měl umět **rozlišit ve výroku o přesahu** lingvistickou a hermeneutickou stránku, jakož vzít v úvahu, že dítě prezentuje pouze parciální oblasti o své skutečné osobnosti. Transcendování dítěte dle typu výroku může být **pozitivní** nebo **negativní**, přičemž verbalizovaná podoba i vnitřní prožitky jsou s největší pravděpodobností v rovnováze. U negativního typu (např. ve výrocích o smrti či zabití) nemusí jít o spojitost se suicidní tendencí, ale může to odkazovat k určitému konkrétnímu problému, který dítě aktuálně řeší. Existuje však i třetí typ transcendování dítěte, které lze označit za **destruktivní** – navenek se může verbalizovat pozitivně a skrytě působit negativně. Není-li výrok a celkové chování dítěte v rovnováze, je nutné zkoumat, co disbalanci způsobuje. Mnohdy může dítě touto formou volat o pomoc.
- **Dětský výrok o přesahu**, který má za cíl zalíbit se pedagogovi má i svůj pozitivní potenciál: tím je hlasitá verbalizace. Je dobré děti upozornit, aby neodpovídaly podle toho, co chce pedagog slyšet, ale skutečně podle toho, jak určité téma přesahu vnímají. Zde se ukazuje nezastupitelnost filozofických rozhovorů s dětmi, které tvoří protiváhu rozhovorům o naučených znalostech dítěte, v kterých má dítě vždy pocit, že je zkoušeno. Vést k přesahu znamená výroky o přesahu stanovit pevné místo ve výuce, ale i hranice, tj. vhodnost o určitých problematikách hovořit.
- **Rozvoj přesahu ve skupině** je závislý na klimatu třídy, napomáhá mu jemnocit ze strany vychovatele, dobrá znalost všech dětí, volba tématu i metody. Proto lze doporučit didaktický materiál, ale již nelze určit hloubku a intenzitu práce s ním. Zde se ukazuje nutnost posuzovací a tvůrčí schopnosti pedagoga. Odhad skupiny a jejich možností stojí za úspěchem edukace přesahu. Jsou skupiny otevřené, polootevřené, ale i spíše uzavřené pro přesah. Je na pedagogovi, jak s touto skutečností naloží, nutit děti mluvit za každou cenu o všem před ostaními není žádoucí a může způsobit

dokonce i psychickou a spirituální újmu dítěte. Volba vhodnosti tématu jde ruku v ruce s posouzením možností dané skupiny i s volbou metod a hloubky rozhovorů.

- **Práce se skupinou spíše uzavřenou pro přesah** nevylučuje rozdělení na menší skupiny, které vzájemně sdělují výsledky svých rozhovorů. Tím jsou žáci vedeni k selekci informací a učí se pracovat i s tím, že transcendování dítěte neznamena odkrývání ani zakrývání všeho, ale sdělování toho, co mohu a mám sdělit v příhodný čas. Tím se rozvíjí i jiné kompetence (např. k řešení problémů).
- Dítě má v souvislosti s přesahem zažít **heterogenitu i homogenitu** skupiny nezávisle na hodinové dotaci. Je-li žák ve třídě otevřenější pro přesah, měl by zažít skupinu, kde budou žáci reagovat jinak. V tomto smyslu mají význam mezitřídní projekty, náhodně sestavené skupiny dětí, jakož i zařazení dětí neukázněných nebo problémových.
- Dětem mají být prezentovány v tématech přesahu **jasné emoce**, to někdy pedagog uvažující o tématu z více perspektiv nemusí vnímat jako zásadní.
- Skutečnosti okolo nás ukazují na fakt intenzivních **dětských prožitků** (pobyt v lese, zakřivení prostoru Země, 3D obrázky, let letadlem apod.). Je důležité i pro tyto artikulace najít časový prostor (např. na školním výletě, exkurzi, ve volnější atmosféře konce školního roku aj.).
- Pedagog vždy **pečlivě vybírá témata přesahu** s ohledem na klima konkrétní třídy; dobře a uvážene připraví téma (včetně metod a didaktického materiálu); prezentuje téma jinak, než se běžně nabízí (tvořivost pedagoga); může učinit informace z přesahových témat předmětem soutěží nebo hodnocení, ale uspěchaně by neměl negativně hodnotit názory dítěte, které jsou pro něj zvláštní (nejsou-li proti lidským i dětským právům a svobodám a nehaní-li dobré jméno školy).
- **Rozvíjet přesah intenzivněji je žádoucí** vzhledem k možným pozitivním důsledkům pro dítě i společnost. Zvyšování odolnosti (např. jako důsledek posílení životní spokojenosti a smyslu života) tak může být přidanou hodnotou pro dítě, ale i pro pedagoga.
- Otázka, **kde začít**, je na místě. Souvisí nejen s edukací pedagoga, ale především s pokusem každého vychovatele myslet jinak a nově nad sebou, dětmi, celkem světa i svým předmětem. Souvisí s úvahou, co může konkrétně mou osobu přesahovat a co může dát mně či dětem pocit, že život je jedinečný, neopakovatelný a že má smysl.

ZÁVĚREČNÉ ODPOVĚDI NA VSTUPNÍ OTÁZKY DIZERTACE

JAKÝ JE VÝZNAM TRANSCENDENCE PRO OSOBNOST ČLOVĚKA? –

Transcendence nebo transcendentní rozměr je součástí každého člověka – i přes různost psychologických přístupů obsahují jednotící myšlenku, a tou je kultivovat a posilovat osobnost vnitřně i navenek. Taktéž filozoficko-náboženské koncepce jednotně odkazují na něco, co souvisí nejen s člověkem, ale i s něčím, co jej přesahuje a co on poznává pouze částečně, a proto je nutné jeho prozření. To není spojeno jen s určitým mystériem, ale zejména **se zamýšlejícím se přemýšlením, tj. s myšlením vyšším, které jde nad stávající způsob uvažování jednotlivce.**

JAKÝ MÁ VÝZNAM TRANSCENDO VÁNÍ PRO DÍTĚ? Transcendování jakožto neegocentrická aktivita subjektu je ve společnosti přítomna, jde však o její rozvíjení více směry. Hlavní význam souvisí s posilováním sil jednotlivce, s rozvojem jeho myšlení i s podněty, aby v tomto smyslu, bude-li mít příležitost, konal. Pro edukační proces to znamená obohacovat dítě a zároveň v něm vnímat tajemství, které ukazuje pedagogovi na přesah.

JAK JE PROPOJENA TRANSCENDENCE S UČIVEM A MŮŽE BÝT KLÍČOVOU KOMPETENCÍ? Rámcové vzdělávací programy s obsahem tohoto pojmu do jisté míry počítají, i přesto, že není explikován. Problém je spíše na straně jednotlivce, praxe a didaktických materiálů. Může být klíčovou kompetencí, ale vzhledem ke konkrétní uchopitelnosti je transcendentní dimenzi myšlenkově nejbližší kompetence k vyššímu myšlení, která připravuje dítě na život, ale i na vlastní konečnost.

CO JE TO TA TRANSCENDENCE? – Je to mnohovýznamový pojem, který má svá specifika v každém oboru, která nelze zaměňovat. Lze však tyto myšlenkové koncepce propojit řeckým pojmem metanoia (změna, obrat, konverze). Tím dostává i **pojem edukace obratu novou charakteristiku, a tou je nejen obrat směrem K dítěti, ale i V dítěti a V pedagogovi.** **Co rozumím pod edukací obratu V dítěti?** Jakékoliv edukační úsilí, které zohledňuje vztah Já k Ty i k celku světa, kontinuálně reflektuje, nebojí se projevit emoce, pozitivně přistupuje k vlastní i cizí tělesnosti, duševnu i duchovnu. Transcendentní rozměr edukace je vždy propojen s osobnostně rozvíjející výukou, která v každém dítěti nazírá jedinečné Ty, jedinečné schopnosti i specifické možnosti rozvoje. Je to edukace komplexní a celoživotní, která směřuje k viditelnému i k tomu, co lidské oko i mysl přesahuje.

Přílohy

Pohádka o Araxanovi (4 – 9 let)

Pohádka pro děti ve věku 4 – 9 let. U předškolních dětí je nutné příběh krátiť. U každého obrázku mohou být položeny i jiné otázky (jako přímá reakce na odpovědi dětí).

Poslechni si, jaké je to u Araxana doma a řekni mu, jaké je to u nás.

1.

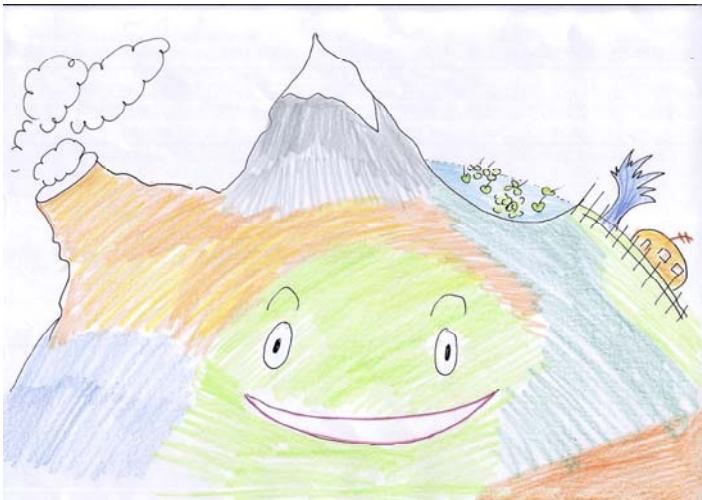
Hrdina Araxan bydlí na planetě A2 daleko daleko ve vesmíru s ostatními Araxany a Araxankami. Víte, co je to vesmír a jak je veliký?

Nejdůležitější je, aby se každý měl dobře a měl krásné oblečení. Jak je to u nás? A co je pro vás nejdůležitější?

2.

Na jeho planetě má každý svůj kulatý dům a před ním malý modrý strom, o který se musím každý den starat. On by jinak uschnul. Araxan má radost, když každý den vykvete. A do večera má ovoce – červené ovoce je na jídlo, zelené ovoce je na nemoc a žluté, aby mohl dlouho, dlouho žít. Máme u nás také takový strom a takové ovoce?

3.

O planetu se každý musí starat. Ona každý den říká, co potřebuje - chce mít vyčištěné sopky, jezírka bez listí a v zahradách zastřiženou trávu. Planeta Země je tak veliká! Jak se o ni lidé vlastně starají? A říká nám, kde ji co bolí a tlačí nebo jak poznáme, že potřebuje pomoc?

4.

Každý Araxan je hodný, a proto na své planetě nemusí být superhrdinou. Náš Araxan má také jinou práci – pěstuje a dává ostatním malé modré stromy, aby si je mohli zasadit před svým domem. Je u nás na planetě také každý tak hodný? A mají i naši hrdinové jinou práci?

5.

Někdy se ale stane, že strom uschne, protože se o něj někdo zapomene postarat. Pak musí odejít z planety i Araxan. To pak přiletí taková loď a vezme ho na místo, kde se už Araxan nemusí o nic starat. Myslíte si, že i u nás existuje takové místo?

6.

Araxani mají moudré slunce, které každému radí, co je dobré a každý ho rád poslouchá. Máme u nás také takové slunce? Nebo odkud jako lidé víme, co je dobré a co špatné? Kdo nám to řekne? Kdo nám řekne, co je život a jak máme žít? Co je moudrost a kdo je moudrý? Může být dítě moudré?

7.

Araxani se mají rádi. Když se jednomu něco stane, druhý mu pomůže i přesto, že by ho to mohlo dostat do nesnáží. Udělali byste pro někoho úplně všechno? Co je to mít rád na planetě Zemi a brát ohled na druhého? Potkali jste někdy někoho moc zlého nebo hodného? Co jste udělali zlého a co dobrého?

8.

Araxan rád kreslí a poslouchá hudbu. Může kreslit všechno na světě i ve vesmíru a všemi barvami. Má také oblíbenou písničku, protože to je krása. Také rád vytváří sochy pro ty, kdo udělají něco moc krásného nebo dobrého. Proč rády malují a zpívají děti? A pro koho stavíme sochy? Co je to radost a krása?

9.

Každý má neviditelného přítele. S ním si může povídat i hrát. Mají i děti takové přátele? V čem je jiný, stejný jako tvůj kamarád ve škole / školce? Proč máme takové přátele?

10.

Araxan viděl na planetě Zemi, že si dívka povídala s andělem a on ji přiletěl na pomoc, když ho potřebovala. Je anděl náš superhrdina? Existuje (setkali jste se s ním někdy)? A co je to věřit v něj?

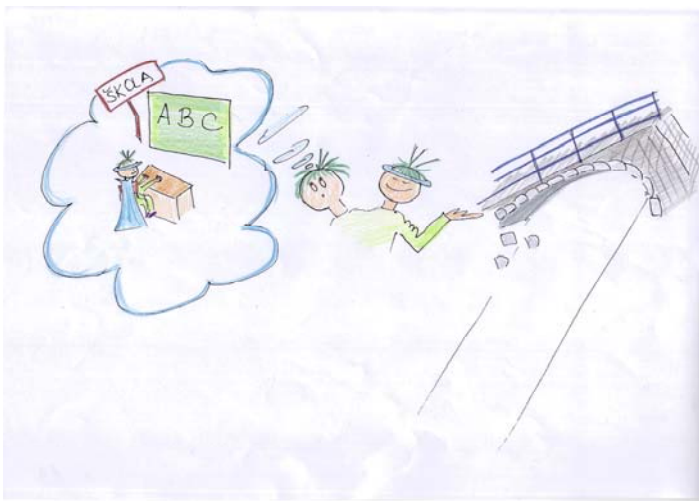
11.

Každý Araxan má takový zvláštní pocit, že je moc důležitý a bez něj by celý vesmír vůbec nebyl tím, čím je. Mají děti také takový pocit, že jsou moc důležité? Pro koho jste důležití?

12.

Kdyby si Araxan mohl vybrat, nebyl by na Zemi superhrdinou, ale chtěl by být něčím, čím jsou lidé. Oni dělají taková zajímavá povolání a takové různé činnosti! Bavilo by ho třeba opravovat auta nebo cvičit koně. Co bys chtěl / a dělat až budeš hodně hodně veliký / á? Proč to chceš dělat? Jaký to má smysl?

13.

Když by byl Araxan s námi ve školce / škole a dělal by úplně obyčejné věci jako každý z nás, byl by pak neobyčejný a zajímavý? Jako superhrdina zvedne padající most, ale kdyby byl Araxan s námi ve škole / školce byl by ještě superhrdina? A co když může být každé dítě hrdinou nebo hrdinkou? Jaké je to, když je dítě hrdinou / hrdinkou?

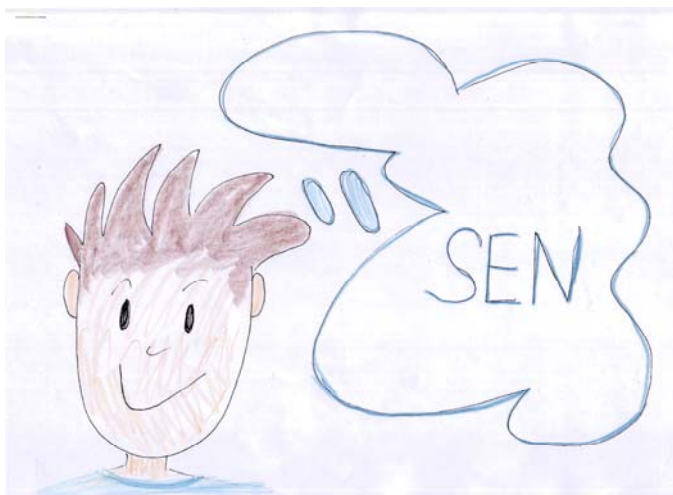
Nakresli, co je podle tebe v životě to úplně nejdůležitější.

Honzův sen (10 – 12 let)

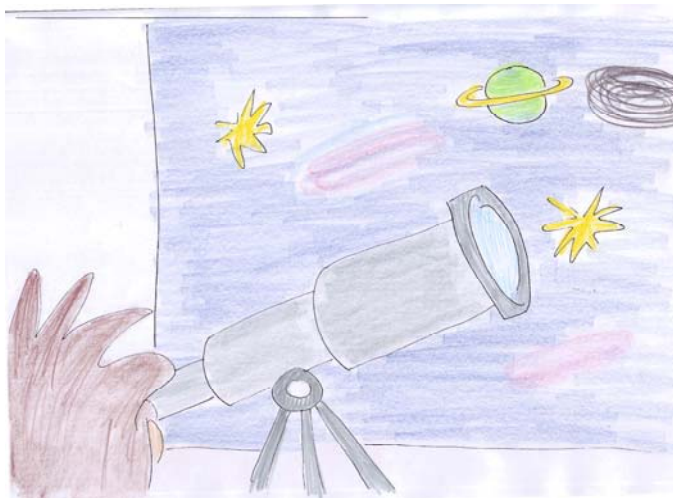
Příběh pro děti ve věku 10 – 12 let (4-5 třída). Jednotlivá témata lze prohloubit dalšími otázkami podle vyzrálosti dětí.

Ve starých dobách, kdy ještě na našem území nikdo nebydlel, uměly některé národy vykládat sny.

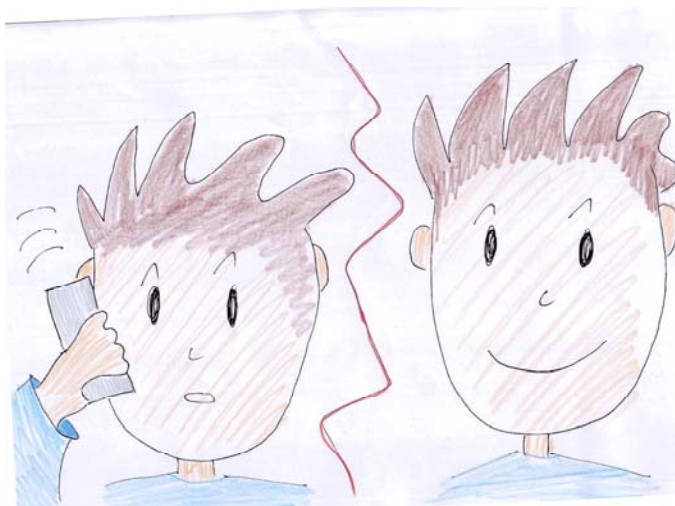
Dokážeš to také? Poslechni si Honzův sen a vylož jej.

1. Honza je žákem páté třídy. Jednoho dne měl sen.

Bylo ráno před svítáním. Přes svůj dalekohled mohl vidět všechny planety, galaxie, dokonce i černé díry. Bylo to zvláštní vidět tak moc daleko. Ve snu se Honza ptal, jestli je to, co vidí opravdu skutečné? Jak je vlastně vesmír veliký a proč není ještě jedna planeta Země? Proč je člověk tak malý ve srovnání s vesmírem? A proč vlastně existuje člověk jen na jedné malé planetě, když je vesmír tak velký? Jak vznikl vlastně vesmír a člověk? Není možné vidět více, než si myslíme?

2. Náhle zazvonil mobil. Honza ho zvedl a zarazil se. Na druhé straně se ozval jeho vlastní hlas: „Ahoj, jak se máš Honzo? Tady je Honza - jsem tvoje skutečné Já, nejsem to, co lidé vidí, ale to co skutečně jsi a chceš.“ To byl zvláštní pocit uvědomit si sebe jinak. Lekl se a zavěsil. S kým si myslíš, že Honza mluvil? Co je Já a jak vypadá?

3. Už svítalo. Slunce bylo nádherné, vypadalo jako vstup do jiného světa. Co tím Honza myslel? Měli jste při pohledu na slunce podobný pocit?

4. „Honzo“, promluvila květina na okně. „Proč mě nemáš rád?“ Honza řekl: „Co to je, proč bych měl mít rád květinu?“ „Protože hezky kvetu a rostu... a... měl by ses o mě lépe starat“. Honza si pomyslel: „To je divná květina. To by pak mohl říct každý strom, každé stéblo trávy a pak by fňukala celá planeta a to bych pak nedělal nic jiného, než se o všechny starat, zaléval je a tak. Nemohl bych se starat o všechno, takže se raději nebudu starat o nic.“

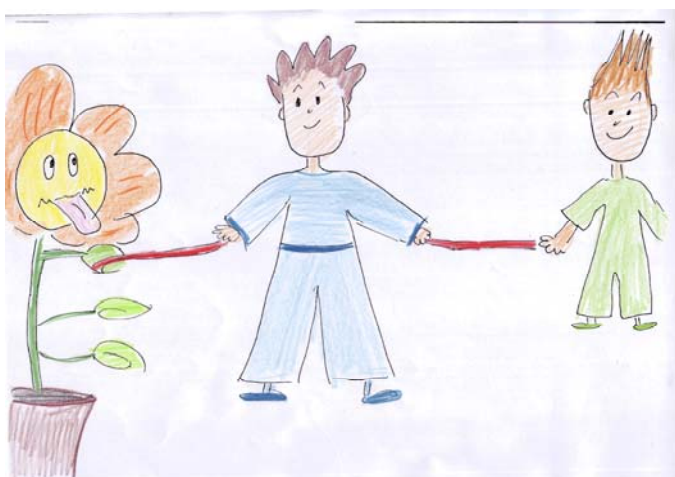
Co je to mít rád (starat se o) přírodu a planetu?

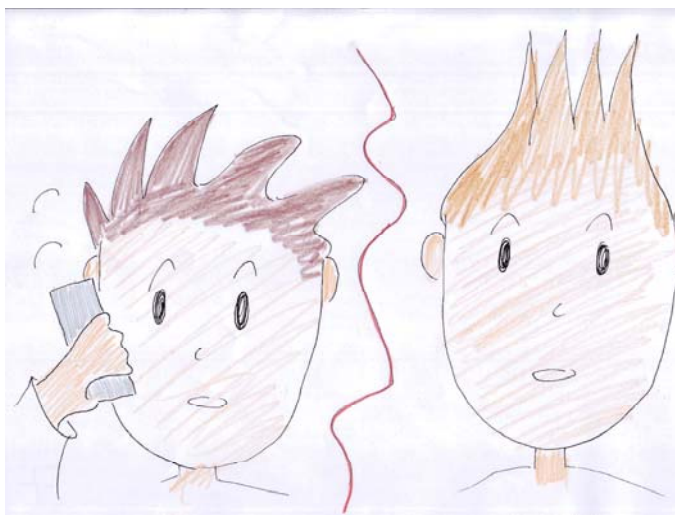
5. Květina se zamračila a pokračovala: „Tak to nejsi žádný hrdina, řekla.“ „Co je na tom hrdinského zalévat květinu?“, zeptal se Honza. Ale květina již nepromluvila. Proč květina hovořila o hrdinství?

6. Náhle se objevila na okně zahalená postava. „Kdo jsi?“ řekl Honza. „Znáš mě velmi dobře. Neměl jsi na květinu takto reagovat, to si nezasloužila. Měl jsi být více ohleduplný. Někdy se musíš umět i nějak obětovat pro druhého.“ Honza postavě odpověděl: „Když ona mě vyprovokovala. Květina přece není člověk, toho můžu mít rád a brát na něj ohled, ale květina přece nežije a nemluví! Kamaráda nebo rodiče mám rád, ale proč květinu?”

Pro kamaráda bych udělal cokoli a on pro mě asi také. Ale...když nad tím přemýšlím, asi mám nějak rád i tu květinu, kdyby tady nebyla, bylo by mi to asi líto.“ Postava náhle zmizela. Kdo to byla ta zahalená postava? Co je to mít k někomu vztah? Proč pro někoho uděláme něco hezkého a pro někoho jiného schválně ne? Co podle vás znamenají ty červené čáry?

(Zde není použita obrazová příloha - Honza nikoho neviděl, tzn. děti uslyší pouze mluvené slovo).

7. Opět zazvonil mobil – byl to Honzův kamarád Petr, který jej prosil, aby mu skutečně řekl, co si o něm myslí. Proč to asi kamarád chtěl? Co jsi udělal ty pro svého kamaráda / kamarádku? Co nejdůležitějšího tvůj kamarád / tvoje kamarádka udělal/a pro tebe?

8. „Honzo, měl bys trochu více přemýšlet nad svým životem a tím, co děláš a co chceš“.

Honza se ohlédl a nikoho neviděl. Honza byl zmatený a pomyslel si: „Jak se přemýšlí nad životem?“ Kdo mi řekne, co je život a jak mám žít? Kde začíná a kdy končí? A končí vůbec?

9. V zrcadle se objevila postava starce, která řekla: „Prostě se začni ptát a hledat odpovědi.“

Postava starce pokračovala: „Podívej se na obraz, sochu, knihu, píseň, krásnou budovu.“ Proč podle tebe o tom stařec hovořil? Proč takové věci kolem nás jsou a co nám říkají? Je nějaký svět za obrazem?

10. Náhle se v okně objevila spolužačka Klára a řekla Honzovi: „Každý je moc důležitý, ale musí objevit jak, v čem a pro koho.“ Je to o tom, zda dokážeš být spokojený sám se sebou, vidět za sebe a zda dokážeš jít za svůj vlastní stín. Honza si zamrmal: „vidět za co? jako za sebe?... Jít za vlastní stín?... co to ta Klára povídá!“ Co tím Klára podle vás myslela?

11. Ozval se šum křídel. Honza se otočil s tím, že to bude asi papoušek od sousedů. „Jsem tvůj strážný anděl“, ozval se tichý hlas. Honza poprvé viděl anděla, byl ale jiný než na obrázku – sotva jej viděl. „Když jsi strážný anděl, tak kde lítáš, když tě potřebuji?“ Anděl mu řekl: „Ty jsi mě neviděl, ale já jsem tam vždycky byl, záleží však na tom, jestli tomu sám věříš“. Co je to víra, o které hovořil anděl ve snu? Jaký je rozdíl mezi vírou v sebe a vírou v něco, co je nad námi?

12. Náhle vstoupila do dveří máma a přinesla Honzovi džus. Honza věděl, že by pro svou rodinu bych schopen udělat cokoli. Máma řekla: „až vypiješ džus, tak si běž udělat úkoly“. „Ach jo“, povzdechl si Honza, to je ale hloupý sen, i v něm se musí dělat úkoly? No, to je nuda.“ Otevřel sešit a učebnici a vše mu najednou dávalo nějaký hlubší smysl. Nevěděl proč a také nevěděl, jak to, že to měl všechno tak rychle hotovo. Zbylo mu ještě mnoho času na to, co chtěl dělat. Měl jsi také někdy takové pocity jako Honza?

13. Honza se podíval z okna. Viděl do zahrady, která byla neobyčejná, takto si stromů na zahradě nikdy nevšiml. Cítil se být jejich součástí. Zároveň věděl, že je něco vyššího nad námi, něco co dává našemu životu smysl a cíl. Věděl, že může mít v životě různé zaměstnání, a přesto tento pocit bude pro něj znamenat nejvíc. Co tím Honza myslel? Co dává tvému životu smysl a cíl?

Nakresli nebo napiš, co je podle tebe v životě to úplně nejdůležitější.